

УДК 631.1:336.6

Бидик А.Г.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних і спеціальних дисциплін
Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету*

НОВІТНЯ ДЛЯ УКРАЇНИ ПРАКТИКА ТЕХНІЧНОГО, САНІТАРНОГО ТА ФІТОСАНІТАРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКСПОРТУ ПРОДУКЦІЇ АПК

LASTED UKRAINIAN TECHNICAL PRACTICE, HEALTH AND PHYTOSANITARY REGULATION AS OPPORTUNITIES TO INCREASE NATIONAL EXPORTS OF AIC PRODUCTIONS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто стратегічне значення вітчизняної агропродовольчої сфери для національної економіки. Зазначено, що Україні належить провести комплексну всебічну регуляторну гармонізацію вітчизняної нормативно-правової бази до законодавчої бази ЄС у більшості сфер нетарифного регулювання. Зауважено, що вітчизняні товаровиробники сільськогосподарської та харчової продукції повинні випускати вироби, які здатні пройти всі передбачені новим технічним, санітарним та фітосанітарним законодавством процедури контролю якості та безпечності продукції. Визначено, що на сьогодні в Україні не має ефективної системи забезпечення безпеки продуктів, яка б контролювала продукт від постачальника сировини до місця продажу готового продукту, що заважає товаровиробникам постачати на ринки країн – членів ЄС продукцію власного виробництва. Доведено, що ринок ЄС для продукції українського виробництва відкриється лише в тому випадку, якщо в Україні відбудеться докорінна зміна системи технічного регулювання за європейським аналогом у практичній діяльності суб'єктів господарювання та регулятивно-контролюючих інституцій. Визначено сфери діяльності, в яких необхідно зосередити увагу вітчизняним товаровиробникам та українському Уряду з метою зниження рівня нетарифних бар'єрів зі сторони ЄС. Підкреслено, що для успішної реалізації домовленостей щодо співпраці України та ЄС у сфері ТБТ та СФЗ необхідні вагома державна підтримка, значні фінансові вкладення та технічна допомога ЄС і міжнародних організацій. Запропоновано розробити прозорий механізм державного регламентування зовнішньоторговельної діяльності без надмірного втручання державних структур у виробничо-торговельні процеси та функціонування ринку агропродовольчої продукції, що дасть змогу з найменшими ризиками адаптувати діяльність підприємств вітчизняного АПК відповідно до європейської моделі, яка передбачає підвищення конкурентоспроможності товарів шляхом використання технічних стандартів, санітарних та фітосанітарних норм, а також відсутньої фінансової підтримки аграрного сектора з бюджету ЄС та окремих країн – членів Союзу.

Ключові слова: аграрний сектор, сільськогосподарська та харчова продукція, технічне, санітарне та фітосанітарне регулювання, стандарти контролю та безпечності продукції, нетарифні бар'єри, експорт.

АННОТАЦІЯ

В статті определено стратегическое значение отечественной агропродовольственной сферы для национальной экономики. Указано, что Украине предстоит провести комплексную всестороннюю регуляторную гармонизацию отечественной нормативно-правовой базы к законодательной базе ЕС по большинству сфер нетарифного регулирования. Обращено внимание на то, что отечественные товаропроизводители сельскохозяйственной и пищевой продукции должны выпускать товары, которые способны пройти все предусмотренные новым техническим, санитарным и фитосанитарным законодательством процедуры контроля качества та безопасности

продукции. Отмечено, что сегодня в Украине не налажено эффективной системы обеспечения безопасности продуктов, которая контролировала бы продукт от поставщика сырья до места продажи готового продукта, что мешает товаропроизводителям поставлять на рынки стран – членов ЕС продукцию собственного изготовления. Доказано, что рынок ЕС для продукции украинского производства откроется только в том случае, когда в Украине произойдет полная замена системы технического регулирования по европейскому аналогу в практической деятельности хозяйствующих субъектов и регулятивно-контролирующих институций. Определены сферы деятельности, в которых необходимо сфокусировать внимание отечественным товаропроизводителям и украинскому Правительству с целью снижения уровня нетарифных барьеров со стороны ЕС. Подчеркнуто, что для успешной гармонизации договоренностей по сотрудничеству Украины и ЕС в сфере ТБТ и СФМ необходимы существенная государственная поддержка, значительные финансовые вложения и техническая помощь ЕС и международных организаций. Предложено разработать прозрачный механизм государственного регламентирования внешнеторговой деятельности без лишнего вмешательства государственных структур в производственно-торговые процессы и функционирование рынка агропродовольственной продукции, что поможет с наименьшими рисками адаптировать деятельность предприятий отечественного АПК соответственно к европейской модели, которая предусматривает повышение конкурентоспособности товаров путем использования технических стандартов, санитарных и фитосанитарных норм, а также ощутимой финансовой поддержки аграрного сектора из бюджета ЕС и отдельных стран – членов Союза.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельскохозяйственная и пищевая продукция, техническое, санитарное и фитосанитарное регулирование, стандарты контроля и безопасности продукции, нетарифные барьеры, экспорт.

ANNOTATION

The article noted the strategic importance of the national agro-food sectors for the national economy. Indicated that Ukraine will spend the complex regulatory harmonization comprehensive national legal framework to the legislative framework in most areas of the EU tariff regulation. Notes that domestic producers of agricultural commodities must produce products that are able to pass all provided new technical, sanitary and phytosanitary legislation quality control procedures and product safety. Emphasized that today in Ukraine is not adjusted scale effective security system products, which would control the product from the supplier of raw materials to the place of sale and which prevents producers to supply the markets of the EU Member States own production. It is proved that the EU market for Ukrainian production will open only when in Ukraine will change fundamental system of technical regulation on the European analogue in the practice of business entities and regulatory, supervisory institutions. Emphasized that successful implementation of agreements on cooperation between Ukraine and the EU in the field of TBT

and SPS measures needed generous state support, significant investments and technical assistance from the EU and international organizations. A need to develop a transparent mechanism of state regulation of foreign trade, without excessive interference of state structures in industrial and commercial processes and functioning of agri-food products that will adapt with minimal risk business activity of domestic APC according to the European model, which involves increasing the competitiveness of goods through the use of technical standards, sanitary and phytosanitary regulations and tangible financial support to the agricultural sector from the EU budget and the individual Member States.

Keywords: agricultural sector, agricultural and food products, technical, sanitary and phytosanitary regulations, control standards and product safety, non-tariff barriers, export.

Постановка проблеми. Серед провідних напрямів спеціалізації України на європейському та світовому ринках продукція АПК займає важливе місце. В умовах асоціації України з Європейським Союзом питання митного регулювання зовнішньоторговельних потоків сільськогосподарської і харчової продукції та його максимальної адаптації до умов європейського законодавства не втрачають своєї актуальності, навпаки, все більшого значення набувають практичні аспекти ведення зовнішньоторговельної діяльності суб'єктів аграрного та переробного бізнесу на цьому етапі еволюційного розвитку.

Україна та ЄС погодилися в умовах функціонування ЗВТ уніфікувати стандарти, вимоги та систему контролю за якістю сільськогосподарської та харчової продукції під час її переміщення через митний кордон та подальшої реалізації на ринку. Саме Україні належить провести комплексну всебічну регуляторну гармонізацію вітчизняної нормативно-правової бази до законодавчої бази ЄС у більшості сфер нетарифного регулювання, основними з яких є технічне, санітарне та фітосанітарне регулювання. У результаті цього рівень наявних в Україні нетарифних бар'єрів зменшиться до вкрай низького рівня, виконання взятих на себе в Угоді зобов'язань та зростання національного експорту агропродовольчої продукції. Важливим завданням сьогодні має стати докорінна зміна системи технічного регулювання за європейським аналогом не лише на нормативно-законодавчому рівні, а й у практичній діяльності суб'єктів аграрного та переробного бізнесу та регулятивно-контролюючих інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з підписанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС, розглядали такі вітчизняні дослідники, як М. Борода, П. Гайдучкий, К. Козачук, О. Мирошніченко, Є. Раздорожний, О. Сушко, О. Татаревський, Р. Хорольський, І. Шевлякова, К. Шинкарук, О. Шумило. Проблемам митного регулювання зовнішньої торгівлі сільськогосподарської продукції приділили увагу О. Бетлій, І. Бураковський, С. Галько, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Данкевич, Г. Заворітня, І. Іващук, А. Кобилянська, К. Кравчук, Г. Кузнецова, Д. Луценко, В. Мовчан, Д. Науменко, М. Риженков, А. Філі-

пенко, О. Мальський, А. Мельник, С. Мочерний, С. Осика, Б. Ярема.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При цьому не втрачає актуальності значущість подальших досліджень у галузі ліквідації нетарифних бар'єрів, створених вітчизняним законодавством, та необхідності усунення перешкод, що заважають українським товаровиробникам експортувати сільськогосподарську та харчову продукцію до країн – членів ЄС, серед яких є невідповідність більшості її видів європейським вимогам та стандартам, чинних у сфері ТБТ та СФЗ.

Мета статті – розглянути стратегічне значення вітчизняної агропродовольчої сфери для національної економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Могутній аграрний потенціал нашої країни був доведений вже неодноразово. Україна забезпечує внутрішній попит на сільськогосподарську та харчову продукцію, крім того, постачає продовольство ще для 150 млн осіб, а потенційно може прогодувати близько 400 млн [1]. Аграрна продукція українського виробництва експортується до 190 країн світу [2]. Враховуючи, що, згідно з прогнозами ООН, через 35 років населення Землі досягне кількості 9 млрд осіб, Україні необхідно шукати потенційні ринки збуту для сільськогосподарської та харчової продукції власного виробництва.

Сьогодні відбувається активна переорієнтація українського аграрного експорту з ринку РФ на ринки Європи, країн Сходу та Африки, при чому до Європи експортується 1/3 сільськогосподарського експорту на 17 млрд дол. США [2; 3].

Незважаючи на досить складну економічну ситуацію, аграрний сектор є єдиним на сьогодні сектором вітчизняної економіки, який спроможний продемонструвати конкурентоспроможність та розвиток в умовах створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Виробництво сільськогосподарської та харчової продукції відноситься до одного з небагатьох напрямів, інвестування в розвиток якого за сприятливих умов може забезпечити отримання високих доходів та надвисокої рентабельності в найкоротші строки.

За прогнозами експертів Союзу, імплементація Угоди про ЗВТ між Україною та ЄС з 1 січня 2016 р. дасть змогу збільшити обсяги експорту продукції українського виробництва на 20% [4].

Відповідно до умов Угоди про асоціацію, Європейським Союзом було виділено Україні безмитні квоти для різних видів продукції українського виробництва, проте, згідно з даними Мінагрополітики, українські товаровиробники змогли використати переваги безмитної торгівлі з ЄС лише по 10 товарним групам із 27. Причинами цього предствники цього відомства називають продаж української продукції на інших товарних ринках, наявність складних логістичних шляхів, відсутність необхідного

обсягу виробництва зазначених у квотах видів продукції, недостатнє інформування національних товаровиробників про надані їм безмитні можливості реалізації продукції на ринку ЄС [5]. Проте, на нашу думку, однією із головних причин є відсутність необхідної сертифікації української продукції відповідно до європейського технічного законодавства.

Для можливості скористатись тарифними квотами вітчизняні товаровиробники повинні випускати продукцію, яка могла б пройти всі передбачені законодавством процедури контролю якості та безпеки продукції, які визначені Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» [6] та які відповідають європейським технічним стандартам. Останні зміни до цього Закону були прийняті Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі» від 8 грудня 2015 р. № 867-VIII [7].

Угодою про асоціацію та створення ЗВТ між Україною та ЄС передбачено, що на заміну національних технічних стандартів з 1 січня 2016 р. на території України вступили в силу європейські та міжнародні технічні стандарти та регламенти [5; 8].

Ухвалення Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [9] 15 січня 2015 р. дало змогу усунути відмінності у технічному регулюванні двох сторін Угоди та подолати технічні перешкоди в зовнішній торгівлі між Україною та ЄС.

Крім наданих Україні безмитних квот, відповідно до умов Угоди протягом п'яти років передбачається приведення ставок ввізних мит на 94,7% українського експорту до ЄС, у свою чергу, для товарів виробництва ЄС, призначених для ввезення в Україну – лише на 49,2% [10]. Отже, українські товаровиробники сільськогосподарської та харчової продукції мають високі шанси скористатися наданими їм можливостями збільшити показники власного експорту до країн – членів ЄС, але повноцінно скористатись наданими їм можливостями вже сьогодні заважають складні для них умови технічного, санітарного та фітосанітарного регулювання.

Чинна система норм ЄС з якості та безпеки сільськогосподарської та харчової продукції складається з:

1) міжнародних стандартів, до яких входять стандарти ISO (рекомендовані) та стандарти EN, затверджені європейським комітетом зі стандартизації;

2) нормативно-правових актів ЄС, до яких входять:

– рамкові вимоги щодо контролю за якістю (сертифікація якості, документи, що підтверджують якість продукції, відповідальність виробників та експортерів);

– мінімальні вимоги до безпеки продукції (наявність шкідливих речовин, маркування продукції);

– технічні регламенти залежно від виду продукції;

3) національне законодавство країн-членів ЄС [11].

Відповідно до європейських стандартів торгівлі та контролю за безпекою харчових продуктів їх стан спостерігається на всіх етапах (від виробника до споживача) за допомогою системи контролю безпеки ХАССП. Вітчизняні товаровиробники для можливості постачати продукцію власного виробництва на ринок ЄС повинні впровадити систему аналізу небезпечних факторів і контролю в критичних точках ХАССП або процедури, що побудовані на принципах цієї системи.

Сьогодні в Україні не налагоджено масштабну ефективну систему забезпечення безпеки продуктів, яка б контролювала продукт від постачальника сировини до місця продажу готового продукту. Наявність надмірних бюрократичних процедур під час отримання та документального оформлення дозвільних документів на харчові продукти, відсутність в Україні сучасної системи контролю заважає товаровиробникам постачати на ринки країн – членів ЄС продукцію власного виробництва, тому запровадження принципів ХАССП в Україні має стати одним з інструментів практичного вирішення цієї проблеми.

Згідно із законодавством ЄС, за дотримання обов'язкових вимог безпеки сільськогосподарської та продуктів харчової продукції відповідає виробник, який має право працювати за власними стандартами, якщо доведе безпеку своїх виробів. Організації зі стандартизації розробляють стандарти, спрямовані на досягнення цих вимог. Розробка стандартів товаровиробниками дає змогу без перешкод прискорити процес просування продукції на ринок.

Сьогодні в Україні запроваджено два рівні стандартизації:

1. Національні стандарти, ухвалені національним органом стандартизації (НОС).

2. Стандарти, кодекси ustalеної практики та технічні умови, ухвалені підприємствами, установами та організаціями [12].

Отже, ринок ЄС для продукції українського виробництва відкриється лише тоді, коли в Україні відбудеться докорінна зміна системи технічного регулювання за європейським аналогом не лише на нормативно-законодавчому рівні, а й в практичній діяльності суб'єктів господарювання та контролюючо-регулятивних інституцій.

У серпні 2015 р. Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію розвитку технічного регулювання до 2020 р., яка спрямована на модернізацію української економіки, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції шляхом подолання технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС та зміцнення її позицій на світовому ринку в результаті визнання системи технічного регулювання України

на європейському та міжнародному рівні. При цьому важливим завданням є створення в Україні нової системи технічного регулювання, яка б гарантувала безпечність продукції, відповідала вимогам ринку і сприяла б інтеграції України до світової економіки шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі [13].

З метою зниження рівня нетарифних бар'єрів зі сторони ЄС для вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської та харчової продукції, а також українському Уряду необхідно зосередитися на гармонізації української нормативно-правової бази та практичної діяльності в таких сферах:

- повноцінної гармонізації законодавства у сферах ТБТ та СФЗ відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

- розбудови ефективної інфраструктури систем метрології, тестування, стандартизації, ринкового нагляду і контролю, сертифікації та акредитації;

- повного скасування національних ГОС-Тів та поступового впровадження європейських стандартів якості;

- започаткування нових процедур у галузі маркування та етикетування продукції, що не суперечать аналогічним вимогам європейського законодавства щодо здоров'я, безпеки та захисту довкілля та не перевищують їх складність;

- визнання для цілей торгівлі стану здоров'я тварин та статусу шкідників і регіональних умов, виконання принципу роздробленості;

- визначення еквівалентності українських процедур і стандартів;

- встановлення еквівалентності продукції українського виробництва європейським аналогам;

- дотримання принципів прозорості та передбачуваності у практиці технічного регулювання;

- проведення масштабної верифікації;

- впровадження у вітчизняну регулятивну практику системи оперативного оповіщення та механізмів раннього попередження появи непередбачених проблем ветеринарного та фітосанітарного походження;

- усунення торговельних перешкод між сторонами, зменшення обсягу вивірених робіт та спрощення процедури отримання дозволів на імпорт для учасників зовнішньоторговельної діяльності;

- ефективний обмін інформацією між ЄС та Україною в галузі ліквідації технічних, санітарних і фітосанітарних бар'єрів у торгівлі, а також проведення консультацій;

- проведення реформування в галузі сертифікації, у тому числі електронної, впровадження єдиної форми сертифікатів, з однаковою юридичною силою і в Україні, і в ЄС, взаємне визнання сертифікатів.

Отже, хоча в Україні й проведено багато роботи із зниження рівня нетарифного захисту та усуненням торговельних бар'єрів у зовніш-

ній торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією, про швидке впровадження новітніх заходів у сфері ТБТ та СФЗ відповідно до нормативно-правової бази ЄС у практичну діяльність українських товаровиробників важко вести розмову. Сьогодні перед українським аграрним і переробним бізнесом відкриваються нові можливості підвищення експорту, зростання показників конкурентоспроможності продукції українського виробництва та посилення значення вітчизняних аграріїв та підприємств переробної галузі як на внутрішньому, так і на глобальному рівнях. Обравши для себе європейський вектор соціально-економічного розвитку, вітчизняним товаровиробникам необхідно навчитися будувати свою діяльність відповідно до єдиних регулятивних норм і стандартів економічної політики та поведінки суб'єктів бізнесу, прийнятих у Союзі, а державним органам влади необхідно пришвидшити організацію прозорого регулятивного середовища, в якому чітко визначено норми та правила ведення бізнесу й торгівлі у сфері АПК.

Впровадження в Україні нової системи технічного регулювання в довгостроковому періоді приведе до отримання позитивного ефекту, проте сьогодні перед вітчизняними товаровиробниками постають значні виклики та ризики. Європейська, новітня для України практика технічного регламентування вимагає від національних товаровиробників значних витрат на проведення технічного переозброєння та зниження рівня нетарифного захисту на продукцію власного виробництва, а отже, підвищення рівня її конкурентоспроможності. Найближчим часом це може привести до зростання ціни виготовленої відповідно до нових технічних регламентів продукції, витіснення з ринку неконкурентоспроможних її видів. Проте у майбутньому здоров'я і безпека населення мають компенсувати витрати на купівлю безпечних та якісних харчових продуктів.

Ми погоджуємося із думкою фахівців інституту економічних досліджень та політичних консультацій [14], які з метою збільшення обсягів національного аграрного експорту пропонують українському Уряду розробити механізми для впровадження в Україні гармонізованих та прозорих стандартів, норм і регламентів відповідно до нормативно-законодавчої бази ЄС під час виробництва та реалізації сільськогосподарської та харчової продукції. Насамперед фахівці Міністерства аграрної політики і продовольства України мають сприяти створенню інформаційного центру з питань ТБТ та СФЗ сільськогосподарської та харчової продукції, основними функціями якого мають бути організація діалогу між національними виробниками та переробниками сільськогосподарської продукції та регулятивно-контролюючими органами державної виконавчої влади, доведення до потенційних вітчизняних учасників агропродовольчого ринку необхідної інформації.

Предметом інформування мають стати чинні в ЄС та введені в Україні з моменту імплементації ЗВТ стандарти, норми та регламенти безпеки і якості сільськогосподарської та харчової продукції, чинні директиви та рекомендації, що стосуються здоров'я споживачів, тварин та рослин, зокрема, Кодексу Аліментаріус, міжнародного відділення Епізоотики та Конвенції з захисту рослин.

Для позиціонування себе як успішного експортера сільськогосподарської та харчової продукції Україна має розробити прозорий механізм державного регламентування зовнішньоторгівельної діяльності, стабільні рамкові умови для вітчизняних та іноземних товаровиробників та інвесторів, без надмірного втручання державних структур у виробничо-торгівельні процеси та функціонування ринку агропродовольчої продукції, що дасть змогу з найменшими ризиками адаптувати діяльність підприємств вітчизняного АПК відповідно до європейської моделі, яка передбачає підвищення конкурентоспроможності товарів шляхом використання технічних стандартів, санітарних та фітосанітарних норм, а також відчутної фінансової підтримки аграрного сектора з бюджету ЄС та окремих країн – членів ЄС.

Позитивним є те, що в Угоді про асоціацію було враховано необхідні для України перехідні періоди на складну 10-річну адаптацію. Проте вітчизняні товаровиробники сільськогосподарської та харчової продукції не можуть відкладати на завтра проблеми, пов'язані з безперешкодим розміщенням продукції власного виробництва на ринку ЄС та інших стратегічних для України торговельних аренах. Вони вже сьогодні потребують виконання заходів, спрямованих на сприяння подоланню перешкод для виходу продукції власного виробництва на зовнішні ринки збуту.

Висновки. Таким чином, важливим завданням для України – створення нової системи технічного регулювання, яка б гарантувала безпечність продукції, відповідала вимогам ринку і сприяла б інтеграції України у світову економіку шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі. Для досягнення можливих позитивних результатів у наслідок реалізації положень Угоди про асоціацію та функціонування ЗВТ Україні необхідно ще дуже багато роботи, яка потребує значних капіталовкладень, підготовленого кваліфікованого персоналу та зусиль різних гілок влади й безпосередньо вітчизняних підприємств. Українська сторона Угоди про асоціацію може розраховувати на отримання відчутних переваг лише у разі налагодження ефективної співпраці та підтримання постійного діалогу між товаровиробниками та компетентними органами державної влади. Предметом обговорення мають стати актуальні для вітчизняного бізнесу проблеми у сфері ТБТ та СФЗ, донесення власного бачення підприємців до компетентних інсти-

туцій, врахування інтересів товаровиробників під час винесення рішень у цих сферах нетарифного регулювання.

Для успішної реалізації домовленостей щодо співпраці України та ЄС у сфері ТБТ та СФЗ необхідні вагома державна підтримка, значні фінансові вкладення та технічна допомога ЄС і міжнародних організацій, на яку розраховують українські товаровиробники сільськогосподарської та харчової продукції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Петренко І. Експорт агропродукції: сьогодні і завтра / І. Петренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agro-business.com.ua/redaktorskyi-poglyad/3706-eksport-agroproduktiii-siogodni-i-zavtra.html>.
2. Рутицкая В. Сейчас происходит переориентация аграрного экспорта / В. Рутицкая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rian.com.ua/economy/20150929/374480511.html>.
3. Садова І. Європейський напрям – у цифрах і фактах / І. Садова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agro-business.com.ua/ekspertna-dumka/2326-ievropeiskiy-napriamok-v-tsyfrakh-i-faktakh.html>.
4. Тимошенко Т. Зона вільної торгівлі з ЄС: які вигоди і ризики? / Т. Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agro-business.com.ua/ekspertna-dumka/1930-zona-vilnoi-torgivli-z-ies-iaki-vygody-i-ryzky.html>.
5. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.kiev.ua>.
6. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі : Закон України від 8 грудня 2015 р. № 867-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/867-19>.
8. Харчові продукти: ціна, якість, відповідальні в уряді : Угода про асоціацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://euointegration.com.ua/articles/2014/06/27/7023706>.
9. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/124-19>.
10. Імпортне регулювання в ЄС. Ввізні мита та сертифікація українських товарів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://msb.aval.ua/news/?id=24846>.
11. Мельник А. Експорт до країн Євросоюзу: Базові аспекти митного регулювання / А. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slideshare.net/.../presentation-euro-busine>.
12. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://me.gov.ua>.
13. Стратегія реформування системи технічного регулювання на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://st.ck.ua/vt20150416.pdf>.
14. Вплив створення поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ між ЄС та Україною на торгівлю сільськогосподарськими товарами / [М. Риженов, С. Галько, В. Мовчан, І. Радеке]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ier.com.ua/.../PolPap_01-2013_DCFTA.